

THOMKA BEÁTA

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi
Doktori Iskola

Bodor Ádám imaginárius térképe

Összefoglaló

A 20–21. századi magyar próza doyenjének 2019-ben jelent meg *Sehol* című novellás kötete. Fontos kötet cím, mert a maga módján rejtélyes választ ad a Bodor-kritikák visszatérő kérdésére, hol játszódnak történetei, milyen tájak, vidékek, terepek, telepek az események helyszínei. Valódiak vagy képzeltek-e e terek, a Kárpátokban járunk, vagy nincs olyan térkép, amelyik jelölné e helyeket? Sorolhatjuk a többi ismétlődő kritikai felvetést (mi a szerző célja a furcsa névadással, történelmileg meghatározott elnyomó rendszert idéznek-e elbeszélései, kötődik-e Erdélyhez, Romániához). A megfontoltan építkező életmű minden darabja, az elbeszélések, tárcák, regényszerű ciklusok egyetlen nagy egység szerves részei. Minden kötetből rálátás nyílik arra a fiktív univerzumra, ami az idén a *Sehol* szövegeivel teljesedett ki.

Kulcsszavak: lokalizálás, egyetemesség, metaforikus helynevek, történelemélmény, léttapasztalat.

„Régóta élhet itt a végeken.”

„Ez a világ közepe, Weisz Gizella.”

(Bodor Ádám: *A részleg*)

A 20–21. századi magyar próza doyenjének 2019-ben jelent meg a *Sehol* című novellás kötete. Fontos kötet cím, mert a maga módján rejtélyes választ ad a Bodor-kritikák visszatérő kérdésére, hol játszódnak történetei, milyen tájak, vidékek, terepek, telepek az események helyszínei. Valódiak vagy képzeltek-e e

terek, a Kárpátokban járunk, vagy nincs olyan térkép, amelyik jelölné e helyeket? Sorolhatjuk a többi ismétlődő kritikai felvetést (mi a szerző célja a furcsa névadással, történelmileg meghatározott elnyomó rendszert idéznek-e elbeszélései, kötődik-e Erdélyhez, Romániához). A megfontoltan építkező életmű minden darabja, az elbeszélések, tárcák, regényszerű ciklusok egyetlen nagy egység szerves részei. Minden kötetből rálátás nyílik arra a fiktív univerzumra, ami az idén a *Sehol* szövegeivel teljesedett ki – pontosan öt évtizeddel Bodor Ádám (1936 –) első könyvének (*A tanú*, Bukarest, 1969) megjelenése után.

Az ő könyvcímére emlékeztető fogalmakra figyeltem fel a kivándorlás és a soha meg nem érkezés tapasztalatát elbeszélő bosnyák szerzőknél is (Hemon 2002, 2004, 2006; Sejranović 2008). A hősoket a „sehol, sehonnan”, sehova nem mutató útirányai, a határozatlanságot sugalló, tagadó formájú helyhatározók, a sehonnaiság, a sehova sem tartozás élményének jelei jellemzik. Mindhárom műcím központi mozzanatot emel ki, és életérzést, közérzetet kifejező többletjelentéseket hordoz. Bodor még egy vonatkozással látja el a fogalmat: „A kötet hét novellájából a két lektúrszerű írás kivételével ötnek a helyszíne azonosíthatatlan, ezek csak az én képzeletemben léteznek, fizikai értelemben, történelmi realitásuk tekintetében nincs hol keressük őket, nincsenek sehol. Ahogy az utolsó történet is részben arról szól, hogy valaki éppen nincs sehol. Nem lehet rossz cím, aki csak hall róla, felkapja a fejét” (Bak 2019).

Bodor nem tagadja, hogy alapélménye származási helyéhez és annak tágabb környezetéhez köti, ám műveivel, valamint nyilatkozataival is egyértelművé teszi: művészi törekvése nem egy konkrét régió megjelenítésére, hanem ennél egyetemesebb tartalmak megformálására irányul. „Erdélynek a domborzati, etnikai sokszínűsége mélyen megérintett, és később a konkrét helytől elvonatkoztatva a térségnek ez a rendhagyó, kelet-európaivá táguló látványa lassan-lassan beszivárgott az írásaimba és éltető erejévé vált.” „(...) korábban már »megfertőzött« Kelet-Európa egzisztenciális környezete és nehezemre esik ebből a világból kilépni. Talán azért, mert tulajdonképpen ott értek a legmélyebb felismerések, erkölcsi impulzusok, ennek a történelmi tájnak éreztem meg

ellentmondásaiban a szépségét, egyben a tragikumát is. (...) Az is lehet, az egész csak egy feltételezés, és ez a világ valójában csak bennem létezik. Mindegy. Arról a mélyről eredő rezignációról beszélek, amellyel az emberek az életüket, sorsukat, a világban való helyüket szemlélik. Mondom, ha csak nem én egyedül képzelem mindezt a térségről” (Bak 2019).

Az írói dilemmára olvasójaként és opusának, magatartásának tisztelőjeként azt válaszolnám, hogy történelmi tapasztalatát és természetélményét illetően nyilván nem áll egyedül, abban azonban, ahogyan mindebből művészi formát teremt, magányos, előzmény nélküli, eredetisége és jelentősége által pedig egyedülálló a kortárs magyar irodalomban. Az ismert régebbi Erdély-képzetekkel és az újabb, kvázi-mítoszteremtési kísérletekkel szemben írói hitelessége egy ellenmítosz kiérleléséből származik. Ebben a 20. század komor történelemtapasztalata elválaszthatatlan egységet képez egy nem idealizált tájérzékeléssel, amiben egyidejűek a szépség és a pusztulás folyamatai. Szénégetői, hegyvidéki lakói, a világ végére száműzött, törvényesen és törvénytelenül büntetett alakjai olyan história szereplői, amit az emberi nyomorúság egyetemes története foglal keretbe.

„(...) ha az emberi sors távlati és kérdései felé próbálunk közeledni, akkor elsősorban a társadalom perifériáján van mit keresgélni” (Jánosy 2016a). Bodor kijelentése megerősíti régi meggyőződésemet, mely szerint figurái, emberi viszonyai, történetei egy lételméleti beállítottságú kérdésfelvetés narratív és figuratív alakzatai. A konkrét szituációkban felmutatott emberi kiszolgáltatottság érzéki megjelenítései. Ezért kell idős korában elutasítania a fikciójával kapcsolatos félreértéseket és kritikusi félremagyarázásokat: „itt Kelet-Európáról, nem pedig Románia 80-as éveiről van szó, és ez számomra egy térség általános és nem föltétlenül egy történelmi időszakhoz kötött látványa.” „Mindig tiltakoztam az ellen, hogy a történetet konkrét történelmi környezetbe helyezték, jóllehet beazonosítható elemei egy szűkebb, ismerős térséget sugallnak valahol a keleti Kárpátokban, abban a régióban, amelyben ténylegesen gondolkodom. Az írói szándékot helyenként korán észrevették, mármint azt, hogy kerülni kell a konkrét földrajzi, táji, történelmi párhuzamokat, mert bár esetlegesen találkozunk

olyanokkal, itt inkább másról van szó.” „(...) a világ egyik rendhagyó látványáról próbálok tudósítani. Lehetőleg érzelemmentesen, ilyenkor tényleg fikciónak fogom fel, azt is, ami akár velem is megesett” (Jánossy 2016b). Az utóbbi mondat pontos önreflexió és válasz a személyességet, alanyiságot elvető poétikáját illető kérdésre. A Bodor elbeszélő nyelvét jellemző tárgyiasság, elvontság, az alakok körvonalakká egyszerűsítése, az absztraháló hajlam a kijelentés értelmében még akkor is az alkotói szemérem és önfegyelem megnyilvánulása, amikor éppen a személyesen megélt helyzetekről és próbatételekről van szó a történetben. Hasonló magatartás nyilvánult meg Mészöly Miklós poétikájában is.

Három mozzanatot szeretnék kiemelni. Az egyik a személyes narrációt elvető módszer, a tárgyiasság, szenttelen stílus kitartó, míves ápolása. A modor olyankor is távolságtartó és tényszerű, amikor a beszélő első személyű. A másik annak a kisebbségi tapasztalatnak a fontossága, ami a többnyelvű kulturális közegben válik szemléletformálónak. A saját nyelv és tradíció úgy lesz termékeny, ha a magunkét folyamatosan a több nyelvi tradíció egyikeként kezeljük. Balkáni, jugoszláviai, vajdasági környezetünk hasonló fogékonyságot érlelt ki az ott élőkben, az onnan származó értelmiségben, irodalmároknak, mint ami Bodor Kelet-Európa-képzetét alakította. Képzeletvilága ezért nem egzotikumként hat rám és feltételezhetően más kisebbségekre sem, akik számára természetes a kultúrák történelmi érintkezése, egyidejűsége és interferenciája. Származása történelmi régiójára a magyar, román és szász egymásrahatások terepeként tekint akkor is, ha e gazdagság és sokszínűség a politikai kisajátítások és hatalmi játszmák átmeneti áldozatává vált vagy válik véglegesen.

Poétikájának harmadik kategóriája összefoglaló jellegű: az emberi helyzet meghatározója a peremlét. Ezt a belátást a prózai elbeszélés sokféleképpen érvényesítheti: szociológiai tényszerűségében, köznapi valóságosságában, a történelmi és földrajzi adottságok összefüggésében vagy mindezekről elszakítva, elvonatkoztatottan, példázatszerűen, illetve a fantasztikum vagy a negatív utópia eszközeire támaszkodva. Bodor művészete érzékeny egyensúlyt teremt egy nehezen lokalizálható, ám társadalmi tekintetben viszonylag pontos láttelet és egy

olyan absztraháló bemutatás között, ami fölébe kerekedik a konkrét historikus idő, társadalmi berendezés, politikai korszak ábrázolásának. A társadalmak kirekesztettjei, a száműzöttek, tengődők, fegyházba, büntetőtelepre kényszerítettek, nyomorgók szempontjából másodlagossá válik, hogy azok éppen melyik erdélyi havasok, a Kárpátok, az Urál vagy más hegyvonulatok mészégetői, fegyencei, szénégetői, szökevényei, csavargói, gyanús üzérkedői. Valamennyien a civilizációs határsáv kiszolgáltatottjai, néha az animális létbe kényszerítettek vagy a vegetálás állapotában leledző esetetek.

Az alakok alapvető létformája a tengődés. Az elnyomásra adott természetes reakció a durvaság, kegyetlenség, erőszak. A *Sehol* című kötet szinte minden darabjában bekövetkezik valamilyen leszámolás, gyilkosság, véletlen halál. Az elbeszéléseket nem terhelik elemző, motiváló magyarázatok. A megunt asszonyt kutyák elaltatására szolgáló méreggel teszi el láb alól az ura. Aztán másnap hoz magának egy új társat a hontalan asszonyok menhelyéről. A fegyház szakácsai bárdal végeznek a közójük került furcsa jehovista fiúval. A mészégetők a magát tudatlanságból megmérgező gyanús jövevény holttestét a kemencébe hajtják. A kíméletlenség mintha természetes válasz és reakció lenne a körülményekre, melyekben e primitív emberek saját kényszerpályájukon mozognak. A figurákhoz és világukhoz idomuló leegyszerűsített, szűkszavú, egyenesvonalú előadásmód fokozza a drámaiságot. Olyan benyomásunk támad, mintha az erőszak és az egymás közötti megtorlás megnyilvánulásai nem is lennének rendkívüli cselekedetek. Ebben a közegben bizonyosan nem. A mértéktartás a biztosítéka annak, hogy e novellákat tévedésből sem lehet a bűncselekmények hatásosságára, az öncélú effektusok kiváltására alapozott műfajváltozatokkal kapcsolatba hozni.

A kietlen hegyvidéki telepeken, fegyházakban, helyőrségeken, delta-vidéki árterületeken rendszerint tél van, fagyoskodás, „Tiszta Szibéria”. Bodornál a hideg, Aki Kaurismäki filmjeiben a félhomály uralja a terepet. A finn filmek rideg városi környezetében szinte állandó a szürkület, derengés. Mindkét motívum, a hideg és a félhomály is közérzet-jelkép, ami szuggesztívebb erejű sugalmazás bármilyen más verbális vagy képi megoldásnál. Az érzékekkel felfogható

jelenségek, állapotok, fényviszonyok a keleti, hegyvidéki hidegben, illetve az északi derengésben létezők közérzetének összefoglalásszerű kifejezői.

A *Milu* című novellában olvassuk: „M betűs rabruhába bujtnak mindenkit, ami azt jelenti, hogy Maglavit lakója. Mivel település nincs a közelben, itt a pusztaság peremén, nem messze a Dvug mocsaras partjaitól, csak az egykori török börtön épületei állnak, ezt a fallal körülvett két komor épületet hívják Maglavitnak. M betű virít a falakon belül mindenben, nehogy elfelejtsük, hol vagyunk” (122). Milu, a kuktának odarendelt fiú a fegyencszakácsok kérdezősködésére így válaszol: „Mifelénk ezt így mondják. / Mifelénk, az egy falu vagy város, és hol van, mert nem hallottam róla, szól közbe Bozi. Úgy értem, a térképen. Nagyon szeretném, ha megmutatnád. Próbáld csak nekem az ujjaddal szépen felrajzolni oda a falra, mert kíváncsi vagyok, hol a nyavalyában lehet. / A falon, úgy nem tudom. Deltának hívják a helyet. Ahol a Duna kezd belefolyni a tengerbe” (125–126). A *Leordina* című történetben Carlost egy hússzelet emlékezteti térképre: „Nézd csak, mondta, ez a rész itt, és a flekken márványosan szétfutó inai közti csillogó, soványabb részletre mutatott, ez itt pont olyan alakú, mint az egykori Máramaros vármegye a Kogutowicz Manó-féle régi térképen” (99). Folyamatos a térbeli bizonytalanság: a furcsa helynevek és nevek feleslegessé teszik a tapogatózást bármiféle közelebbi azonosítás iránt. Bodor művészi stratégiájának tudatos eljárása a helymeghatározások homályossága, a személynevek konstruáltsága, hisz nem a realizmusok példája vezérli. A prózájával kapcsolatban emlegetett mágikus realizmushoz sincs köze, amit nemrégiben maga is kénytelen volt elutasítóan szóvá tenni. A kitartóan osztályozó, rutinos besorolásokhoz folyamodó kritika a magyar irodalmi kontextusban nem sokra megy a latin-amerikai hagyományban gyökerező fogalom emlegetésével. Egyébként a *Leordina*, *Dvug*, *Hlinka-tető*, *Pitvarszk* referencia nélküli helyein kívül Márquez *Macondó*jának megfeleltethető térkép sem készült még a kartográfiában, nem is készülhet.

Bodor Ádám poétikáját a reduktív közlés- és szerkesztésmód, korélményét pedig a történeteiben megjelenített világ komor drámaisága jellemzi. A kép

azonban nem lenne teljes, ha megfeledeknénk a groteszk iránti fogékonyság jelentőségéről. E szemléleti elem biztosítja a drámaiban mindig benne rejlő komikum érzékelését. Lehetővé teszi a kicsinyítő, nagyító, túlzó eljárások és retorikai alakzatok működését, valamint az abszurdot, a képtelent érintő paradoxonok regisztrálását. A groteszk a torzulástól a félelmetesig, a meglepőtől a komikusig ívelő széles skálán mozog. Kafka imaginációjának megértéséből sokáig szinte csak a félelmetes benyomásokat észleltem, s hosszú idő után váltam csak képessé a furcsa fénytörésekben, pálcikaemberekben, irreális helyzetekben rejlő humor érzékelésére. Mintha Bodor prózája is hasonló igyekezetet igényelne ahhoz, hogy járhatóbbnak vélhessük a világhoz vezető utat és iránytű nélkül közlekedjünk imaginárius térképén. Hogy figyelmesen követhessük történeteit, melyek *sehol* sem játszódnak és *bárhól* megeshetnek.

Bibliográfia

Kiadások

- Bodor Ádám 2019. *Sehol*, Budapest: Magvető.
- Hemon, Aleksandar 2002. *Nowhere Man*, Chicago.
- Hemon, Aleksandar 2004. *Čovjek bez prošlosti*, Zagreb: VBZ.
- Hemon, Aleksandar 2006. *Nowhere Man*, Beograd: Rende.
- Sejranović, Bekim 2008. *Nigdje, niotkuda*, Beograd: Booka.

Felhasznált szakirodalom

- Bak Róbert 2019. *A szabadság mértéktartó elviselése erkölcs és kultúra kérdése*. Bak Róbert interjúja Bodor Ádámmal. (<http://ekultura.hu/2019/04/30/a-szabadsag-mertektarto-elviselese-erkolcs-es-kultura-kerdesese-beszeltetes-bodor-adammal>) (Utoljára megtekintve 2020. 04. 08.)
- Jánossy Lajos 2019. *A szabadság mértéktartó elviselése erkölcs és kultúra kérdése*. Bak Róbert interjúja Bodor Ádámmal. (<http://ekultura.hu/2019/04/30/a-szabadsag-mertektarto-elviselese-erkolcs-es-kultura-kerdesese-beszeltetes-bodor-adammal>) (Utoljára megtekintve 2020. 04. 08.)

Jánossy Lajos 2016a. Jánossy Lajos interjúja Bodor Ádámmal, 2016. 2. 12. 1. rész.
(<https://litera.hu/magazin/interju/bodor-adam-ott-lapul-a-majunkban.html>)
(Utoljára megtekintve 2020. 04. 08.)

Jánossy Lajos 2016b. Jánossy Lajos interjúja Bodor Ádámmal, 2016. 2. 12. 2. rész.
(<https://litera.hu/magazin/interju/bodor-adam-a-tojasban-keresendo.html>)
(Utoljára megtekintve 2020. 04. 08.)

The Imaginary Map of Ádám Bodor

Beáta Thomka, University of Pécs, Faculty of Arts, Doctoral School for Literary Studies

Abstract

The short story collection of the doyen of the Hungarian prose of the 20th and 21st century, *Nowhere*, was published in 2019. It is an important title of a collection of short stories, because in its own way it provides a mysterious answer to the recurring question in the critiques written about Bodor: where do the stories take place, what landscapes, countrysides, terrains, settlements are the venues of events. Are these spaces real or imagined, are we in the Carpathians, or is there no map to mark these places? We can list the other recurring critical propositions (what is the author's aim with the strange naming, whether his narratives evoke a historically defined repressive system, or whether he is connected to Transylvania, Romania). Every piece of the thoughtfully constructed oeuvre, the narratives, the portfolios, the novel-like cycles are integral parts of a single great unit. Each volume provides an insight into the fictional universe that has been filled this year with the texts of *Nowhere*.

Keywords: localization, universality, metaphorical names of places, historical experience, the experience of being.

Imaginarna karta Adama Bodora

Beata Tomka, Univerzitet u Pečuju, Filozofski fakultet, Škola doktorskih studija –
Odsek za nauku o književnosti

Sažetak

Doajen savremene mađarske proze Adam Bodor je 2019. godine objavio zbirku novela *Sehol (Nigde)*. Naslov je važan jer na svoj način daje tajanstven odgovor na često postavljano pitanje kritike, gde se zapravo odigravaju priče, u kakvim se predelima, regionima odigravaju događaji. Da li su ti prostori stvarni ili imaginarni, da li se krećemo u Karpatima, odnosno da li uopšte postoji takva mapa na kojoj bi se ta mesta nalazila? Možemo ređati dalje ponavljane kritičke pretpostavke (koji je autorov cilj sa neobičnim imenima, da li se novele odnose na istorijsko određeni ugnjetački sistem, ima li veze sa Transilvanijom, sa Rumunijom). Bodorov ceo opus se gradi na promišljen način, sve pripovetke, feljtoni, romaneskni prozni ciklusi su organski delovi jedne celine. Svako delo pruža odredjen pogled na fiktivan univerzum koji se ove godine obogatio tekstovima zbirke *Sehol*.

Ključne reči: lokalizacija, univerzalnost, metaforički nazivi mesta, doživljavanje istorije, iskustvo bitka.